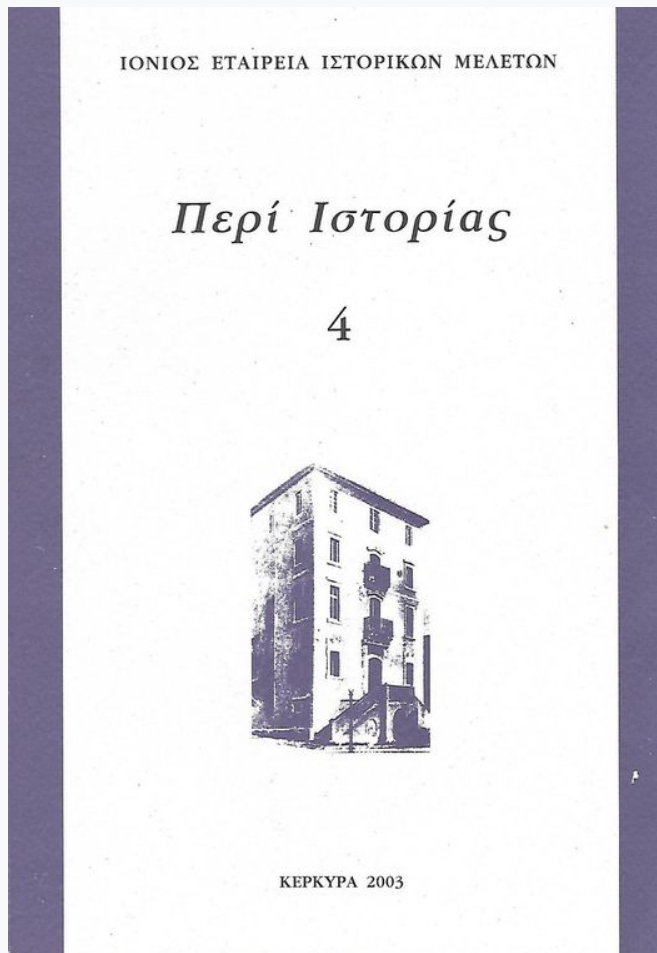

Peri Istorias

Vol 4 (2003)

Ο Γεώργιος Πλήθων - Γεμιστός στο «Δωδεκάλογο του Γύφτου» του Κωστή Παλαμά

Θεοδόσης Πυλαρινός

doi: [10.12681/p.i.24822](https://doi.org/10.12681/p.i.24822)

To cite this article:

Πυλαρινός Θ. (2020). Ο Γεώργιος Πλήθων - Γεμιστός στο «Δωδεκάλογο του Γύφτου» του Κωστή Παλαμά. *Peri Istorias*, 4, 259-269. <https://doi.org/10.12681/p.i.24822>

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΛΗΘΩΝ-ΓΕΜΙΣΤΟΣ ΣΤΟ «ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ» ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Θεοδόσης Πυλαρινός

*Τ' αξεδιάλυτα σκοτάδια
Τα χαράζει μια λιγνή λευκότη
Νυχτοφέρνοντας και αυτή
και έιτανε του νου μου η πρώτη
χαραυγή.
«Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου»,
Λόγος Α', «Ο ερχομός»*

Ο Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός (περίπου 1360-1452) υπήρξε σπουδαία προσωπικότητα, με πρωτοποριακό θεωρητικό και πρακτικό έργο¹ που κρυσταλλώθηκε σε ενδιαφέρον πολιτικοφιλοσοφικό σύστημα και άσκησε καταλυτικές επιδράσεις στη διαμόρφωση της νεοελληνικής αυτοσυνειδησίας και ιδεολογίας². Η αχλύς που τον περιέβαλε, αποτέλεσμα

1. Ο Πλήθων, ως άνθρωπος της καθημερινής πράξης, διετέλεσε δικαστής και δάσκαλος στο Μυστρά, ενώ συμμετέχε και σε διάφορες κρατικές αποστολές, όσο ζούσε στην Κωνσταντινούπολη. Η μορφή του, με όσους συμβολισμούς μπορεί να γεννήσει ο βίος, η πολιτεία και οι ιδέες του, ενδιαφέρει τον Κ. Παλαμά και τη μεταιχμακική εποχή του, διότι στο πρόσωπο του νεοπλατωνικού αυτού φιλοσόφου συναντιώνται η ελληνοπρεπής ηθική στάση, ο πολέμιος της διαφθοράς και η αγωνία για το μέλλον του ελληνισμού.

2. Βλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, Πλήθων-Γεμιστός, Γεώργιος, *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό της Εκπαιδευτικής Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας*, τ. 8, 307-9, όπου και βασική βιβλιογραφία. Όσον αφορά στις επιδράσεις που άσκησε ο Πλήθων κατά τα κρίσιμα χρόνια της συνοστέωσης της νεοελληνικής ιδεολογίας, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο ότι ασχολήθηκαν επισταμένως με το πρόσωπό του κορυφαίοι λογοτέχνες μας, όπως ο Αλ. Παπαδιαμάντης, ο Κ. Παλαμάς και αργότερα οι Άγγ. Σικελιανός και Ν. Καζαντζάκης.

των αντικρουόμενων και αντιφατικών προς το πρόσωπό του κρίσεων, σύμφυτων ή απότοκων των πολιτικών ή ιδεολογικών συνθηκών υπό τις οποίες εξετάστηκε ο βίος και η πολιτεία του και οι οποίες άλλοτε τον ανακήρυξαν μέγιστο αναμορφωτή και άλλοτε αισχρό εξωμότη, αιρετικό και αποστάτη, η αχλύς αυτή συντέλεσε τα μέγιστα στη μυθοποίηση -ηρωοποιητικά ή απαξιωτικά, αντιστοίχως- της ζωής και του έργου του. Ο Πλήθωνας, με άλλα λόγια, χάραξε αδιαμφισβήτητα νέους δρόμους, πρότεινε καίριες και καινοτόμες αλλαγές στην κρίσιμη στιγμή της μετάβασης του ελληνισμού από τη βυζαντινή στη νεότερη φάση του και γι' αυτό αντιμετώπιστηκε με αυστηρότητα και φανατισμό ή με θαυμασμό και αναγνώριση, ανάλογα πάντοτε με τις θρησκευτικές, ιδεολογικές και κοινωνικές πεποιθήσεις των κριτών του³.

Η λογοτεχνία⁴ είτε υπό τη μορφή του ποιητικού οραματισμού είτε με τη μυθιστορηματική δυναμική της είτε, παρεμπιπτόντως, σε άλλα, ταξιδιωτικά για παράδειγμα, κείμενά της αξιοποίησε αυτή την ιδιότυπη μορφή, επειδή ακριβώς τόλμησε να υπερβεί με τραγικό τρόπο την εποχή της, να αντισταθεί σε καθιερωμένες και κατεστημένες ιδέες και συμπεριφορές⁵ που ήταν βαθιά ριζωμένες ή προστακτικά επιβεβλημένες στο λαό, να προτείνει λύσεις σε καιρούς εθνικά κρίσιμους, χαλεπούς και μισαλλόδοξους, και να πληρώσει, τελικά, για το θάρρος, την ευθυκρισία, την παρηγορία και την αναμορφωτική προσπάθειά της, τόσο στην εποχή της⁶, όσο και στους επόμενους αιώνες που προσήψαν στον Πλήθωνα τον σκληρό και άδικο χαρακτηρισμό του εξωμότη και του προδότη⁷. Επομέ-

3. Είναι χαρακτηριστική η προσωυμία πρώτος «Νεοέλληνας» στους πολιτικούς στοχασμούς του, που του αποδόθηκε (βλ. Μπενάκη, *ό.π.*, 308).

4. Για την ενασχόληση των λογοτεχνών με τον Πλήθωνα βλ. Γ. Σταυρόπουλου, *Ο Πλήθων στο έργο του και στην ποίησή μας*, Αθήνα 1963, όπου εξετάζεται ο τρόπος πρόσληψης και παρουσίασής του από τον Αλ. Παπαδιαμάντη, τον Κ. Παλαμά και τον Αγγ. Σικελιανό.

5. Ο Πλήθων είδε διεισδυτικά, προορατικά, και κυρίως κριτικά, το πολιτικό πρόβλημα της φθίνουσας Βυζαντινής αυτοκρατορίας, την κοινωνική σήψη, την ιδεολογική παρακμή, τη θρησκευτική κρίση με την εκκλησιαστική κακοδιοίκηση και την αυθαίρετη λειτουργία του μοναχισμού, την παρακμή στην παιδεία.

6. Λίγα χρόνια μετά το θάνατό του, ο πατριάρχης Σχολάριος διέταξε την καύση των Νόμων του Πλήθωνα, κειμένου εξαγγελτικού της ιδανικής πολιτείας, πρότασης στην ουσία για την ίαση και ανάκαμψη του βυζαντινού ελληνισμού, μικρό τμήμα των οποίων διασώθηκε έως εμάς.

7. Η Εκκλησία που ανέλαβε τα πνία του έθνους μετά την άλωση, εύλογα διέκρινε στο

νως, τα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα, οι ιδεολογικές και θρησκευτικές συγκρούσεις και ανακατατάξεις, οι ιστορικές συγκυρίες, γενικότερα, υπό τις οποίες βρέθηκε ο ελληνοισμός, συντέιναν αποφασιστικά ώστε να αντιμετωπιστεί ιδιαιτέρως και αντιφατικά ο Πλήθων-Γεμιστός.

Ο τρόπος που εξετάστηκε η αρχαιότητα ως πνευματικό μέγεθος αποτέλεσε πρόκληση για ανάλογη κριτική ή θεολογική θεώρηση του Πλήθωνα και του έργου του. Έτσι, σε περιόδους εσωτερικών δυσκολιών, όταν η Εκκλησία αγωνιζόταν να ταυτιστεί με τον νεότερο ελληνοισμό και εκκαλείτο να διαδραματίσει εθναρχικό ρόλο, ο Πλήθωνας ήταν ο άθεος, ο αποστάτης, ο προδότης, ο αρνητής και ο απόβλητος, με συνέπεια να ακυρώνεται και να υπονομεύεται η όποια εθνική, ελληνοκεντρική προσφορά του, θυσιάζομενη στο βωμό του γενικού καλού, όπως το πρόσβευε και το ευαγγελιζόταν η Ορθοδοξία. Αντίθετα, σε καιρούς που η θέση της Εκκλησίας είχε εδραιωθεί και παράλληλα επικρατούσε στην κοινωνία κριτική διάθεση, επιτιμητική και της εκκλησιαστικής εξουσίας, τότε και η αρχαιότητα καταλάμβανε άλλη θέση και συνακόλουθα η προσφορά του Πλήθωνα, επειδή ακριβώς ήταν αντίθετη με το πνεύμα της κληρικοκρατίας, τύχαινε της δέουσας αναγνώρισης και προβαλλόταν ως φωτισμένο παράδειγμα αγонίας και αγώνων για την επιβίωση του ελληνοισμού, αλλά και για την προβολή του και την εκπλήρωση των οραμάτων του.

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης⁸, για να αναφερθούμε σε αυτά παρα-

πρόσωπό του έναν δεινό πολέμο, έναν αρνητή της πίστης και επιλήσιμονα των χριστιανικών αξιών. Διείδε στις φιλοσοφικές θεωρίες του έναν διπλό κίνδυνο, τόσο λόγω των παγανιστικών απόψεών του, όσο και λόγω της αποδοχής του έργου του από τη Δύση και της σχέσης του με τον καρδινάλιο Βησσαρίωνα. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η συνεισφορά του Πλήθωνα στην καλλιέργεια των αρχαιοελληνικών γραμμάτων, και ιδίως των πλατωνικών σπουδών στην Ιταλία, υπήρξε τεράστια και ότι η σύζευξη αρχαιότητας και καθολικής Δύσης με τον τρόπο αυτό συνιστούσε θανάσιμη απειλή για την Ορθοδοξία με όπλα προερχόμενα από τον ελληνοισμό που η Ανατολική Εκκλησία οικειωνόταν με τον δικό της τρόπο. Τη στάση μπροστά στην απειλή αυτή εκφράζει ο Παλαμάς ως εξής: [...] «*Τρέμε, / γύφτε, κ' οι άπιστοι όλοι! Καίμε / το βιβλίο τ' αφωρισμένο, / το κακούργο, το γραμμένο / απ' το Γεμιστό, / το βιβλίο που δε θέλει την Παρθένο / και δεν ξέρει το Χριστό [...]*. (Κωστή Παλαμά, *Άπαντα*, τ. 3, Αθήνα² χ.χ., Μπίρης, 357).

8. Ο Κ. Παλαμάς γνωρίζει την ατμόσφαιρα, μέσα στην οποία τοποθετεί ο Αλ. Παπαδιαμάντης τους δικούς του γύφτους, καθώς και τον συμβολικό ρόλο τους στη «Γυφτοπούλα», και είναι αξιοπρόσεκτη η διαφορετική λειτουργία του ίδιου συμβόλου από τους δύο δημιουργούς, παρά τα κοινά χαρακτηριστικά, τα διαφοροτρόπως όμως αξιοποιούμενα, του πλάνητος βίου, της ιδιότυπης φυσικής ελευθερίας, του κοινωνικά αδέσμευτου, του ανυπότακτου και άναρχου της φυλής αυτής. Επίσης, έχει συνείδηση –για να μην πού-

δείγματα, με τη «Γυφτοπούλα», το εκτενέστατο ιστορικό μυθιστόρημά του, με το οποίο καταδικάζει ανελέητα και απερίφραστα στο πρόσωπο του Πλήθωνα την άθην αρχαιολατρία, τις δυτικίζουσες απόψεις και τις ξενόφερτες ιδέες, μας παρέχει τη δυνατότητα να μελετήσουμε την ορθόδοξη εκδοχή της εποχής του, την εδραζόμενη στην αταλάντευτη υποστήριξη της Ορθοδοξίας και του εκκλησιαστικού βίου έναντι των ξένων θρησκευτικών δογμάτων και προπαγανδών, και την καθιέρωσή της ως πρωταρχικού και θεμελιώδους δομικού παράγοντα του νεοελληνικού κράτους.

Ο Κωστής Παλαμάς, από την άλλη πλευρά, ο οποίος με τον «Δωδεκάλογο του γύφτου» αποτελεί το κύριο αντικείμενο της μελέτης μας, σε εποχή κριτική, αντιρρητική και ανανεωτική, όταν οι παραπάνω κίνδυνοι είχαν περιοριστεί και ο αστισμός υπαγόρευε την ανάγκη για ανεξάρτητη

με πρόθεση- ότι υπερβαίνει το ιδεολογικό μοντέλο εκείνου. Για το μυθιστόρημα του Αλ. Παπαδιαμάντη και τον τρόπο που το προσέγγισε ο Κ. Παλαμάς, θα αρκεστούμε εξ ανάγκης στην κρυπτική μαρτυρία του ίδιου του Παλαμά, στην οποία διαφαίνεται, κατά τη γνώμη μας, ότι παρακάμπτει μετριοπαθώς, και μάλλον σιωπηρά, το μυθιστόρημα που είναι αδύνατο να μη το γνωρίζει σε βάθος αυτός ο βαθύτατος γνώστης της λογοτεχνίας της εποχής, γιατί δεν επιθυμεί προφανώς να υποτιμήσει ούτε να συγκρουστεί με τις θέσεις του συγγραφέα του, που εκπροσωπούν μια μεγάλη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας (ιδίως αγροτικής-λαϊκής προέλευσης), αλλά να τις συνθέσει στο «Δωδεκάλογο του γύφτου» του. Συγκεκριμένα, μνημονεύει, αναφερόμενος στις πηγές του για τους τσιγγάνους, ως εξής τον Παπαδιαμάντη (ό.π., 292): [...] *Ο ήρώάς μου δύσκολα θα ταίριαζε το δειλό του περπάτημα με τα βήματα των ομοφύλων του που έτυχε να τους γνωρίσω στον ποιητών τα έργα, και των πιο μεγάλων, και των ταπεινότερων. σημειώνω όσους τυχαίνει τη στιγμή τούτη να μου έρχονται στο νου. Τι κρίμα να μη θυμάμαι παρά τον τίτλο της «Γυφτοπούλας», από τα πρώτα διηγήματα του Παπαδιαμάντη. Θαρρώ πως μέσα σε κείνο αξιοπερίεργα ζωγραφίζονταν η γυφτουριά [...].* Η προαναφερθείσα θέση μας ενδυναμώνεται από την προσποιητή αντίφαση του ποιητή, από τη μια δάθεν να μη θυμάται, παρά μόνο τον τίτλο της «Γυφτοπούλας», και από την άλλη να θαρρεί πως εκεί ζωγραφίζεται και μάλιστα αξιοπερίεργα η γυφτουριά. Δεν είναι τυχαίο, εκτός των άλλων, και το γενικό μότο του όλου έργου: *Μουσικόν ποίει και εργάζου*, που παραπέμπει αναγωγικά σε θέσεις πιο οικείες στην πλατωνική πληθωνική και όχι στην ορθόδοξη παπαδιαμαντική θέση, γεγονός που τρουμένων των αναλογιών μπορούμε να πούμε ότι ισχύει και για το σολωμικό μότο του προλόγου του Παλαμά, που *Με λογισμό και μ' όνειρο* υπερβαίνει ή καλύτερα ανανοηματοδοτεί με νέα στοιχεία -χωρίς ωστόσο να την υπονομεύει, να την αναιρεί ή να την υποβαθμίζει- τη θρησκευτική, απολογητικής φύσεως, άποψη του Παπαδιαμάντη. Για το μυθιστόρημα του Παπαδιαμάντη βλ. την εργασία μας στο τχ. 35 της *Νέας Κοινωνιολογίας* με τον τίτλο «*Η Γυφτοπούλα* του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη: Μια ιδιόμορφη ειδολογική σύζευξη της Λογοτεχνίας με την Απολογητική».

σκέψη, χωρίς να αρνείται την Ορθοδοξία και το ανατολικό στοιχείο που ενυπήρχε στα κύτταρα του ελληνισμού, αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Πλήθωνα την άλλη άποψη, την παραπληρωματική, που με την προσφορά της θα συντελέσει σε μια αρραγή σύνθεση. Τον θεωρεί ως το αντίπαλο δέος ή ηπιότερα ως το δεύτερο ισχυρό σκέλος της επικείμενης σύνθεσης. Η εμφατική αναφορά του στον Πλήθωνα και η ανάδειξη μέσω αυτού της αντίθεσης αρχαιότητας και χριστιανισμού⁹ δεν είναι άμοιρη των ιστορικών συνθηκών της εποχής του και της αντιπαλότητας των δύο αυτών ηθικών μεγεθών, στη σύζευξη των οποίων διακρίνει ο πολυσυλλεκτικός αυτός ποιητής την ιδιότυπη δύναμη του ελληνισμού στο μέλλον.

Όταν το νεαρό κράτος δοκίμασε τις πρώτες του δυνάμεις και γνώρισε τις πρώτες αποτυχίες¹⁰, όταν καθοσιώθηκε η ορθόδοξη φυσιογνωμία του με τον ιδιόμορφο ελληνοχριστιανικό πολιτισμό του, τότε ακριβώς ο Κ. Παλαμάς, αδυσώπητος αμφοισβητίας και ένθερμος ανανεωτής, μορφή ηγετική της Γενιάς του, στράφηκε προς εκείνες ακριβώς τις δυνάμεις του έθνους που έμεναν αστράτευτες και αχρησιμοποίητες, ώστε η προσφορά της καθ' ημάς Ανατολής να προσμειχθεί με τα φιλελεύθερα στοιχεία της δυτικογενούς σκέψης του ελληνισμού.

Ο Κ. Παλαμάς προτάσσει τον Πλήθωνα, μορφή καταξιωμένη –και γι' αυτό μάλλον περιθωριοποιημένη– άνδρα με αρχές και συγκεκριμένες σοβαρές προτάσεις, θέλοντας να χαλαρώσει τον σφιχτό εκκλησιαστικό εναγκαλισμό. Μετά την περίοπτη θέση που κατέλαβε η Ορθοδοξία και τον εμπροσισμό του ελληνικού κράτους με το μυστικιστικό πνεύμα της Ανατο-

9. Που εκπροσωπούνται αντίστοιχα, κατά τον πάγιο διπολισμό του Παλαμά, από τους «Χριστιανούς» (τους εκπρόσωπους του συνεκτικού δόγματος) και τους «Πολύθεους» (τους υμνέτες του ανήσυχου και αφυπνιστικού λογισμού) στον Στ' Λόγο του «Δωδεκάλογου» και καλούνται από τον φύσει αδέσμευτο γύφτο (τον ποιητή και συνθέτη του καινού) σε αρμονική συμβίωση, εφόσον από αυτούς [...] κανείς δεν την ορίζει, [...] την ακέρια Δικιοσύνη / και την ακομμάτιαση Αρετή (ό.π., 361). Επισημαίνουμε ότι πρέπει να προσεχθούν τα επίθετα «ακέριος» και «ακομμάτιαστος» ως εντόνως δηλωτικά της ενωτικής αγωνίας και ολόθυμης βούλησης του ποιητή. (Βλ. και τις θέσεις του Ι. Συκουτρή στον τόμο: Ιωάννου Συκουτρή, *Μελέται και άρθρα*, Αθήνα 1956, 451 κ.εξ.).

10. Ιδίως με τον ατυχή πόλεμο του 1897, από τον οποίο είναι επηρεασμένο όλο το αναμορφωτικό ποιητικό έργο της γενιάς του '80, και βεβαιότατα του ίδιου του Κ. Παλαμά προσωπικά, πράγμα αναγνωρίσιμο και στην όλη πρόταση-προσεκλήτήριο του «Δωδεκάλογου», αλλά και πρακτικά αποδεικνυόμενο από το χρονικό διάστημα έμπνευσης και σύνθεσής του.

λής¹¹, επιδίωξε την αποφυγή μιας μονομερούς πορείας και τη δημιουργική τόνωση του ρόλου της αρχαιότητας, με τρόπο παραγωγικό, έπειτα από τη μονομανία, το στείρο λογιοτατισμό, τις καταχρήσεις και γενικά τις υπερβολές, με τις οποίες αντιμετώπισαν την αρχαιότητα οι γλωσσαμύντορες και οι αρχαϊστές. Ο Πλήθωνας δηλαδή αξιοποιείται από τον Παλαμά και προβάλλεται ως σύμβολο ελεύθερης σκέψης¹², ως εξισορροπτικός παράγοντας μεταξύ αρχαιότητας και Ορθοδοξίας, μεταξύ χριστιανικής πίστης και φιλοσοφικού προβληματισμού, μεταξύ της μυστικοπαθούς θεώρησης της καθ' ημάς Ανατολής και της σκεπτόμενης ή και λογικοκρατούμενης Δύσης, μεταξύ μυστικισμού και πραγματοκρατίας, μεταξύ θεολογίας και φιλοσοφίας. Στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία¹³ –ή

11. Ο Κ. Παλαμάς δεν βλέπει με διάθεση αντιπαλότητας το ρόλο της Ορθοδοξίας, αλλά ως επιδεχόμενο συμπληρώσεων και συζυγίας. Προβάλλει, μάλιστα, το μοντέλο της Κωνσταντινούπολης ως χαρακτηριστικό πρωτότυπων συζεύξεων ετερόκλητων και αντιμαχόμενων δυνάμεων. Τον ενοχλεί το μονομερές, το μονοδιάστατο. Έτσι, η Πόλη των καλών ημερών είναι υπόδειγμα προς μίμηση, ενώ το Βυζάντιο των τελευταίων ετών της παρακμής, παράδειγμα προς αποφυγή. Γι' αυτό και το αντιμάχεται, παρουσιάζοντας τον Πλήθωνα ως αρνητή του. Για το μοντέλο της συνθετικής, της διαλεκτικής Πόλης αναφέρει: *Και εΐταν όπου κόσμοι αντίμαχοι / με την ίδιαν ερωτόπαθη μανία / ν' αγκαλιάσσανε λατάριζαν / την πανώρια Βοσπορίτισσα, τη μία, / και κατάλαμπρα ντυμένοι καταστάλαζαν / και φιλούσανε τα χώματα / που τα πόδια της πατούσαν. / σαν ακρίδες πέφταν οι λαοί, / μέλισσες εκεί οι λαοί πετούσαν. / Και εΐτανε, η πανώρια, δυο γιαλών / αφροκάμωτη νεράδα, / κ' είσουν εσύ, Πόλη, ω Πόλη! / και εΐτανε της γης το περιβόλι, / και εΐταν όπου σε μια δόξα / των Εθνώνε ταΐριαζαν οι πόλοι, / και εΐταν όπου από τα πέρατα του κόσμου / Βάρβαροι δυσκολοταΐριαστοι / στη Ρωμαία των Κωσταντίνων / πολεμούσαν κάτω από το λάβαρο / των Ελλήνων (ό.π., 304-5).* Ο Κ. Παλαμάς, λοιπόν, προτείνει στις μέρες του μια ανασύνθεση εν τοις πράγμασι του ελληνισμού, αντίστοιχη εκείνης των λαμπρών ημερών της Πόλης.

12. Ο Πλήθωνας αποτελεί επιμέρους εκπρόσωπο της ελεύθερης διανόησης μέσα στον «Δωδεκάλογο», συνολική εικόνα της οποίας δίνει η άποψη του Βασίλη Κουζόπουλου, η σχετική με την «Ελεύτερη Σκέψη», που αναδεικνύεται στο πρόσωπο του γύφτου. Βλ. πώς αναλύει και σχολιάζει την άποψη αυτήν ο Α. Καραντώνης (Αντρέα Καραντώνη, *Γύρω στον Παλαμά* [Α' πρώτη σειρά], Αθήνα 1959, 159-162). Και για να ακολουθήσουμε τον Καραντώνη που διευρύνει το βελπνεκές του παραπάνω συμβολισμού: και αν ακόμη δεν πειθόμαστε στο ότι εκφράζει ο γύφτος την ελευθερία σκέψης και το δικαίωμα και την υποχρέωση της διαφορετικής άποψης, την εκφράζει όμως ασφαλώς ο Πλήθωνας.

13. Σημειώνουμε ότι η αφιέρωση του έργου φέρει χρονολογία 5 του Τρυγητή 1899 και στο τέλος του, μετά το «Στερνό λόγο», αναγράφεται το έτος 1902. Το όλο έργο διαποτίζεται από την ανανεωτική προσπάθεια της εξόρμησης του ελληνισμού για την εθνική του αποκατάσταση, μετά το όνειδος του 1897, και αποτελεί προσκλητήριο όλων των δυνάμεων

και εξ αιτίας αυτής- ο Πλήθων στο «Δωδεκάλογο του γύφτου» ορθώνεται αφυπνιστικά, ανατρεπτικά και αναχαιτιστικά μπροστά στους όποιους μορφής εφρηουχασμούς, συντηρητισμούς, βυζαντινισμούς και εμφανίζεται ως αναθεωρητής της πολιτικής και πνευματικής ζωής. Μετά, μάλιστα, την επικράτηση του δημοτικισμού¹⁴, πολιτικοκοινωνικού και πνευματικού κινήματος ενδεικτικού των φιλελεύθερων αλλαγών, αναδεικνύεται σύμβολο αναγεννησιακής σημασίας και όχι ευκολόχρηστη μούμια μιας υποταγμένης στη χριστιανική θρησκεία αρχαιότητας. Και αυτό, γιατί ο Πλήθων έχει πρόταση, έχει σύστημα και οργανωμένα σχέδια, αποτελεί ανακαινιστή κατά τον Κ. Παλαμά, ικανόν να αποτελέσει υπολογίσιμο ιδεολογικό αντίβαρο¹⁵.

Είναι άξιο επισήμανσης το γεγονός πως παρά το ότι ο Παλαμάς δεν κάνει ονομαστικές αναφορές στον «Δωδεκάλογο», αλλά δομεί εδραζόμενος πάνω στα μεγάλα ιστορικά γεγονότα, για να καταδείξει τη διαχρονική πορεία του ελληνισμού μέσα από τις κορυφαίες στιγμές του, εντούτοις στον «Στ' Λόγο», πέρα από τα δύο προτασσόμενα επιγράμματα με τα αντιστικτικά κείμενα του Γεννάδιου και του Βησσαρίωνα, που παραπέμπουν ευθέως στον Πλήθωνα, δεν μνημονεύει απλά τον τελευταίο¹⁶, αλλά μέσα από το ιστορικό πλαίσιο το σχετικό με τον Γεμιστό και τις θέσεις του, παρουσιάζει τις αντιθέσεις και τη σύγκρουση αρχαιότητας και Ορθοδοξίας, την αδυσώπητη μάχη Ανατολής και Δύσης, την προσπάθεια απεμπλοκής του ελληνισμού από κάθε μορφής και προέλευσης εξαρτήσεις, και χα-

του έθνους, συντηρητικών και επαναστατικών, θρησκευτικών και αντιρρητικών, την αποθεωτική συγκέντρωση των οποίων μπορούμε να διαπιστώσουμε στο «Πανηγύρι της Κακάβας» (367 κ.εξ.). Η Α' έκδοση του «Δωδεκάλογου» έγινε το 1907, εποχή σημαδιακή, ώριμη για την ανάδυση, για την επίτευξη των μεγάλων οραμάτων, που προοιωνίστηκε με την έλευση του Ελ. Βενιζέλου τη δημιουργία του μύθου του νεότερου ελληνισμού.

14. Για το δημοτικισμό και τις επιδράσεις του στο εξεταζόμενο διάστημα βλ. τη σύντομη γνώμη του Εμμ. Κριαρά στο βιβλίο του *Κωστής Παλαμάς, ο αγωνιστής του δημοτικισμού και η κάμψη του*, Αθήνα 1997, 24.

15. Ως προς το ζήτημα του δημοτικισμού, θα προσθέσουμε ότι η σύνθεση στο γλωσσικό πεδίο αποτέλεσε επιτυχές δείγμα και πρόκριμα σωστής και παραγωγικής δημιουργικής και όχι μιμητικής αξιοποίησης της αρχαιότητας. Με άλλα λόγια, η γλωσσική σύνθεση που οδήγησε στη δημιουργία ενός ζωντανού οργανισμού, ανέναντας στοιχεία από όλες τις πηγές και συνθέτοντάς τα σε μια αντιπροσωπευτική των πάντων κοινή, δημοτική γλώσσα, μπορούσε να βρει εφαρμογές σε όλα τα επίπεδα.

16. Βλ. *ό.π.*, 357: [...] *Και με κοίταξαν και μου είπαν: «Τρέμε, / γύφτε, κ' οι άπιστοι όλοι! Καίμε / το βιβλίο τ' αφωρισμένο, / το κακούργο, το γραμμένο / απ' το Γεμιστό [...]*.

ράσσει τη δρομολόγηση μιας νέας χειραφετημένης, μεγαλόπνοης πορείας, απαλλαγμένης από εσωτερικές αντιπαλότητες και μισαλλόδοξες διαθέσεις¹⁷. Ο Παλαμάς προβαίνει σε επίμονες υποδείξεις για την αναγκαιότητα των συγκλίσεων στο εσωτερικό ενός πολυσύνθετου, γι' αυτό και ρωμαλέου, οργανισμού. Επιμένει στην ομόθυμη συνεργασία και το συντονισμό όλων των εθνικών δυνάμεων στον κοινό αγώνα που ταυτίζεται όχι μόνο με την ανόρθωση, αλλά και με τον προορισμό του ελληνισμού¹⁸. Όσο κι αν διακρίνουν οι ερμηνευτές και οι κριτικοί του παλαμικού έργου ένα πνεύμα οικουμενικότητας που διαπερνά τον «Δωδεκάλογο», υπερβαίνοντας την περιορισμένη ελληνική πραγματικότητα, όμως δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι η όλη δομή του επιφυλάσσει στην Ελλάδα έναν πνευματικό ρόλο με παγκόσμια εμβέλεια, μια οικουμενική επιρροή, ανάλογη της λαμπρής πνευματικής ιστορίας της και απότοκη αυτής, σε συνδυασμό με τις νέες, άγνωστες και ανεκμετάλλευτες ακόμη δυνάμεις της.

Με τον «Δωδεκάλογο» ο Παλαμάς συνθέτει ένα έργο ανεξίτηρο, ανένταχτο σε πολιτικές προτιμήσεις, αποθεωτικό της ελεύθερης βούλησης, της αξίας της συνεισφοράς του αδέσμευτου ατόμου¹⁹, και ασφαλώς επιχειρεί να υπερβεί τον στενό γεωγραφικά ελληνικό χώρο. Ωστόσο, η

17. Βλ. *ό.π.*, 356: [...] *κ' έξω από τη χώρα ήταν ο τόπος / κάβαλο, και σαν απαρνητής / κάθε πράσινου τριγύρω του. πλατύς / όχτος κόκκινος, κι απάνω του / ξάναβε φωτιά, και γύρω της / ρασοφόροι, καλογέροι, χριστιανοί / τήνε θρέφαν, και το ρύθμιζε το βήμα τους / μια τρομάρα, μια πδονή [...]*, όπου καταφαίνεται η ισχύς και η επιβολή της θρησκείας, όχι μόνο τη συγκεκριμένη εποχή, αλλά υπαινικτικά και στις μέρες του, και 357: *Και παράμερα μιαν άλλη συντροφιά / στέκονταν, κι από το στάσιμό της / δείχνεται ακατάδεχτη μια σκέψη / και μια θλίψη ευγενικιά. / Και τους γνώρισα... ήταν οι πολύθεοι / κ' οι χριστιανομάχοι κ' οι εθνικοί, / κ' οι φιλόσοφοι, του ονείρου οι κυνηγοί, / στη λατρεία των αγύριστων Ελλάνων / οι γονατιστοί*, απόσπασμα στο οποίο μπορούμε να αναζητήσουμε όσους αντιστρατεύθηκαν τη θεοκρατική δομή του κράτους. Ο Ανδρ. Λασκαράτος, για παράδειγμα, και ο Εμμ. Ροΐδης μπορούν να ενταχθούν στη χορεία αυτή.

18. Για τις έννοιες του προορισμού και της οικουμενικότητας του ελληνισμού βλ. *ό.π.*, 312 ([...] *δε σου κάρφωσαν το δρόμο / τον παντοτινό, τον ανεμπόδιτο [...]*) και 313-4. Για το αύριο της φυλής κάνει λόγο και ο Άλκης Θρύλος. Βλ. *Κωστής Παλαμάς, ομιλίες που δόθηκαν την άνοιξη του 1923...*, Αθήνα 1924, 20-1. Το πολύμωρφο του έργου και την ελληνομάθειά του επισημαίνει κι ο Ηλίας Βουτιεριδής, που το αποκαλεί «το ποίημα της Φυλής» (βλ. Ηλία Π. Βουτιεριδίδη, *Κωστής Παλαμάς, το ποιητικό έργο του*, Αθήναι 1923, 25-6).

19. Για τις απόψεις που εκφράστηκαν περί ατόμου και ατομικισμού στον «Δωδεκάλογο» βλ. Αντρέα Καραντώνη, *Γύρω στον Παλαμά*, *ό.π.*, 159 και 162 κ.εξ. Για την όλη φιλο-

παγκοσμιότητα του ελληνισμού που ο ποιητής οραματίζεται και η καταλυτική ιστορική παρουσία του αποτελούν εξαιρετικό πρόσημα ανάδειξης μέσα από τον ελληνισμό ενός οικουμενικού προτύπου. Κάτω απ' αυτό, που επιστέφει το όλο σύστημα-πρόταση του ποιητή, εμπεριέχονται πολυεπίπεδοι σχηματισμοί, που παραπέμπουν σε πρώτο στάδιο στην οικουμενική διαδρομή του ελληνισμού, με τη σύμμεξη εντός του σώματός του τόσο του αρχαίου πνεύματος, όσο και του χριστιανικού²⁰, και σε δεύτερο στάδιο, μέσω της σκόπιμης αυτής παράθεσης των διαχρονικών στοιχείων και των καταβολών, στην εποχή του ποιητή, που για τον αναγνώστη έχει μείζονα σημασία, λόγω της αναγνωρισιμότητας και επικαιρότητας της²¹. Εν τέλει, μέσω του ανυπότακτου σύμβολου του γύφτου, την αναγκαιότητα της απεξάρτησης από το φανατισμό και τη μονομέρεια, υποδεικνύει ποιοι πρέπει να είναι οι συσχετισμοί²², πάνω στους οποίους θα στηριχθεί και θα μεγαλουργήσει ο ελληνισμός, για τον οποίο, για να επανέλθουμε κυκλικά στην αρχή της σκέψης μας, επιφυ-

λογία γύρω από το έργο βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα, Γ'. Κωστής Παλαμάς*, Αθήνα 1944, 108-130, και Άλκη Θρύλου, *ό.π.*, 53. Για τον εγωτιστικό χαρακτήρα του «Δωδεκάλογου», σύμφωνα με τον Κλ. Παράσχο, βλ. Άλκη Θρύλο, *ό.π.*, 138.

20. Για την οπτική, με την οποία βλέπει το Βυζάντιο ο Παλαμάς βλ. Άλκη Θρύλου, *ό.π.*, 69-70 και 73.

21. Για την εποχή βλ. Ε.Π. Παπανούτσου, *Παλαμάς Καβάφης Σικελιανός*, Αθήνα 1977⁴, Ίκαρος, 78 και 85 κ.εξ. Βλ. και τη μελέτη του Ιωάννη Συκουτρή για τον «Δωδεκάλογο» στα *Νέα Γράμματα*, τχ. Μάη-Ιούνη του 1936, 550, καθώς και Άλκη Θρύλο, *ό.π.*, 75-6 και 131.

22. Το πανηγύρι χρησιμοποιείται προσφυσά από τον ποιητή ως έκφραση αποκαλυπτική και ερμηνευτική του ελληνικού βίου, αλλά και ως συμβολικός χώρος συγκέντρωσης, συσπείρωσης και εκδήλωσης του ελληνισμού. Η πανοπερμία, η ποικιλία, η διαφορετικότητα, η ελευθερία έκφρασης που το χαρακτηρίζουν, ο εορταστικός χαρακτήρας του και, τελικά, η ιδιότυπη αρμονική σύνθεση των ετερόκλητων και ετερόμορφων στοιχείων, που τελεσιουργείται στις εκδηλώσεις του, αποδίδουν πρακτικά και εύληπτα το πνεύμα της ενότητας που επιθυμεί να προαγάγει ο ποιητής. Το πρωτογενές και κυριολεκτικό πανηγυριώτικο κλίμα δίνει το εκτενές ποίημα «Το Πανηγύρι» του Κερκυραίου ποιητή Γ. Μαρτινέλι, που ιδεολογικά συγγενεία πολύ με τον Παλαμά, παρά την επανησιακή προέλευσή του. Παραθέτουμε την αρχή του, ενδεικτική του πνευματικού περιβάλλοντος της εποχής, με τα έκτυπα λαογραφικά, ηθογραφικά και ευρύτερα εθνοκεντρικά γνωρίσματα: *Ξένε, που τ' άψυχα ζπτάς της παλαιάς Ελλάδος / κειμήλια. ου π' ολόθερμα την δόξα της λατρεύεις, / και θλίβεις ταις ημέραις σου 'ς την σκόνη των αρχείων / για ναύρης όλος τρέμοντας μιαν άγνωστη σελίδα, [...] έλα μαζί μου 'ς το χωριό να ιδής το Πανηγύρι, (με κεφαλαίο Π) / να ιδής εκεί τον Έλληνα πώς μοιάζει 'ς τους προγόνους, / πόσο φυλάει περήφανος τον εθνικό του τύπο [...].* Βλ. την ανακοίνωσή μας στο Β' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέ-

λάσσει περίοπτη θέση, με οικουμενική εμβέλεια και αναγνώριση²³.

Πρόκειται, προφανώς, για τη συνειδητοποίηση της σπουδαιότητας του προορισμού του ελληνισμού στην παγκόσμια σκηνή και για την ώρα της πραγματοποίησης της Μεγάλης Ιδέας στην ελληνική σκηνή, θέσεις που απαιτούν συστράτευση όλων των δυνάμεων του έθνους. Ο ποιητής, με άλλα λόγια, επιστρατεύει τον Πλήθωνα, διότι διαισθάνεται ότι ήλθε η στιγμή να φανούν τα ζωοποιά στοιχεία της σύνθεσης των ετερογενών και ετεροκλήτων δυνάμεων, γεγονός που διαφαίνεται και στα επιμέρους προγενέστερα κείμενά του²⁴, τα οποία κατατείνουν στον «Δωδεκάλογο», αλλά και στο μεταφραστικό του έργο, που αντλεί από πολύμορφες πηγές, και κατά κύριο λόγο στο κριτικό, που, πολυσύνθετο και πολύμορφο, αντλεί και αξιοποιεί όλες ανεξαιρέτως τις λογοτεχνικές, τις παιδευτικές και τις πνευματικές δυνάμεις του ελληνισμού²⁵.

θυμνο 10-12 Μαΐου 2002), με τίτλο «Το ανέκδοτο ποιητικό έργο του Κερκυραίου λογοτέχνη Γεωργίου Μαρτινέλη και οι αιρετικές για την Κερκυραϊκή Σχολή θέσεις του», που θα δημοσιευθεί στον τόμο των Πρακτικών του Συνεδρίου.

23. Δεν νομίζουμε ότι ευσταθούν τα σχετικά με την έλλειψη ενότητας στον «Δωδεκάλογο». Η ενότητα παραβιάζεται από τις ερμηνείες των κριτικών του (βλ. Άλκη Θρύλο, *ό.π.*, 138), που επιζητούν μια νομοτέλεια στοιχισμένη στις δικές τους αντιλήψεις και θεωρίες. Ότι υπάρχει μια κάποια χαλαρότητα στη σύνδεση των μερών και ότι το γενικό μήνυμα δεν εξάγεται σταδιακά είναι γεγονός, που δεν αίρει ωστόσο την ενότητα του κειμένου. Μάλλον δεν πρέπει να αναμένουμε το οικουμενικό μήνυμα ως λογική απόρροια των επιμέρους τμημάτων (ελληνικού, φυλετικού, ατομικού), αλλά να αναζητήσουμε την απόλυτη σχέση και την ταύτιση του οικουμενικού με το ελληνικό. Ο Κ. Παλαμάς επιδίωξε, κατά τη γνώμη μας, να προβάλει την ελληνική ιδέα ως καταλύτη στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας ιδέας, αναβιώνοντας στην εποχή του τη διαχρονική σημασία του ελληνικού πολιτισμού υπό το νέο του πρόσωπο, αναβίωση που τηρουμένων των αναλογιών επιχείρησε και ο Άγγ. Σικελιανός με τη δελφική του ιδέα.

24. Βλ., για παράδειγμα, τα «Σατιρικά γυμνάσματα» του Κ. Παλαμά (*Άπαντα*, *ό.π.*, τ. 5, 229-74).

25. Το νέο προτείνεται πολλαπλά, πολύτροπα, και σε πολλά σημεία του έργου του Κ. Παλαμά: Ενδεικτικά, η αφομοίωση (κι όχι η άρνηση) της αρχαιότητας επιτυγχάνεται ως συσσωμάτωση στον νέο οργανισμό, καθιερώνεται μάλιστα μέσω του πρόσφορου παραλληλισμού τού σήμερα με την ιστορική περίπτωση του Πλήθωνα. Βλ. *ό.π.*, 353-5, και ιδιαίτερα το τμήμα: *Οι Αθάνατοι κ' οι Ωραιοί θα βοηθήστε / των εθνών τη στράτα, / μα οι Αθάνατοι κ' οι Ωραιοί δε θα δώστε / πόδια στα έθνη και φτερά και νιάτα. / Πόδια και φτερά είναι των εθνών, / τα φτερά, τα πόδια και τα νιάτα. / Οι Αθάνατοι κ' οι Ωραιοί θα βοηθήστε / των εθνών τη στράτα, / σαν τ' αστέρι πόχει χρόνια, / χρόνια και καιρούς οβησιτί, / μα ορφανό το φως του ακόμα περπατάει, / μέσ' στ' απέραντα κι αγνοφωτάει / τον ακούραστο νυχτοαξιδευτή... Αρχικά θα επισημάνουμε στο παράθεμα την έμφαση στην έννοια του έθνους, απόρροια της αρχής των εθνοτήτων και το ρόλο που καλείται αυτόνομα να διαδραματίσει αυτό.*

Résumé

GEORGIOS PLÉTHON GÉMISTOS DANS LE «ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ» DE KOSTIS PALAMAS

Theodossis Pylarinos

Dans son oeuvre «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου», Palamas essaie de réunir toutes les forces de l'hellénisme voulant ainsi montrer que le cheminement diachronique de ce dernier s'est appuyé sur des forces hétéroclites, anciennes, chrétiennes et laïques. Georgios Pléthon Gémistos représente dans cette oeuvre la pensée antique, cette force de l'antiquité qui constituera la deuxième partie de la composition à côté de l'orthodoxie.

Θα μπορούσε, επίσης, να συνδυάσει κανείς τα προηγούμενα με την αρχαιομανία και την αρχαιοπληξία που εκφράστηκε την εποχή εκείνη έντονα μέσα από το γλωσσικό ζήτημα, ιδίως από τους γλωσσαμύνητες καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών Κόντο και Μιστριώτη. Ο σκοταδισμός, ο φανατισμός, η δεισιδαιμονία και η θρησκοληψία στο όνομα της θρησκείας και της Ορθοδοξίας, που επίσης κατατάλανισαν την ελληνική κοινωνία της ίδιας εποχής, καυτηριάζονται από τον Κ. Παλαμά στον έκτο Λόγο (βλ. 356-8), όπου και πάλι η αναφορά στην εποχή του Πλήθωνα αποτελεί προσηματικό τρόπο ταύτισης με την εποχή του. Η αθεΐα που αποδίδεται στον Πλήθωνα δεν στρέφεται ευθέως κατά της αρχαιότητας, αλλά κατά της χριστιανικής Δύσης, η οποία στα πρόσωπα του Πλήθωνα και του Βησσαρίωνα εμφανίστηκε να επιδιώκει να αλώσει την ορθόδοξη Εκκλησία, και μόνο δευτερευόντως κατά της αρχαιότητας καθ'αυτήν, την οποία θέλει να υποβιβάσει και να υποτάξει η Εκκλησία και όχι να καταλύσει. Ο Παλαμάς παραθέτει την άποψη των Χριστιανών, την άποψη των Πολύθεων και ως τρίτη, συνθετική, περιεκτική πασών, την άποψη του Γύφτου, τη συνεκτική και σωτήρια για την απογείωση του ελληνισμού: *Κι από σας κανείς δεν την ορίζει, / κι από σας κανείς δεν την κρατεί / την αέριαν Δικαιοσύνη / και την ακομμάτιστη Αρετή. / Γιατί σέρνουν όργητες και μίσση / πάντα, εσάς δεξιά, κ' εσάς ζερβά, / και μαζί ένας τόπος εδώ κάτω / δε σας παίρνει, κι αν σας δίνανε τ' απέραντα, / θα τα γύρευε ο καθένας σας δικά του. // Όμως μέσ' από τους θάνατους αυτούς / κι από τις σκλαβιές ετούτες όλες, / ήσυχα, απαλά κι αγάλια αγάλια, / ζωές άλλες κι άλλοι γλυτωμοί / σπέρνονται και γίνονται κι απλώνονται / από τις κορφές ως τ' ακρογιάλια (ό.π., 361-2).* Για την παρουσίαση του νέου βλ. ακόμη τις σελίδες 360, 398-400. Για τη σημασία της σύνθεσης των διεστώτων και το αναγκαίο πνεύμα της συνδιαλλαγής και του συμβιβασμού βλ. τις σελίδες 316, 419. Η παρούσα μελέτη πρωτοπαρουσιάστηκε ως ανακοίνωση με τον ίδιο τίτλο στο Διεθνές Συνέδριο, το αφιερωμένο στον Πλήθωνα και την εποχή του, στο Μυστρά, στις 26-29 Ιουνίου του 2002 (οργάνωση: Διεθνής Επιστημονική Εταιρεία Γληθωνικών και Βυζαντινών Μελετών – Κοινωφελές Ίδρυμα Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Μυστρά). Η νέα μορφή της, πέραν των εκτενών υποσημειώσεων, έχει υποστεί μικρές αλλαγές και κυρίως συμπληρώσεις.